

Per aspera ad astra (přes překážky ke hvězdám). Ženy doby Purkyňovy

Jan Evangelista Purkyně ovlivnil svými aktivitami a názory na ženskou emancipaci nejen muže, ale i ženy. Jeho přednášky (i jeho asistenta Františka Novotného) pro členky Amerického klubu dam v domě přítele Vojty Náprstka podnítily zájem nejen o medicínu, ale i jiné obory vědění. Devatenácté století přineslo obrovský pokrok ve všech oborech lidské činnosti a to, co zasáhlo celou společnost, byl rozvoj vzdělanosti a její zpřístupnění bez rozdílu stavu i pohlaví. Ačkoli to tak úplně neplatilo pro všechny, přesto se cesta ke vzdělání ulehčila. Historický i demografický vývoj vedl k tomu, že bylo třeba změnit společenská pravidla a angažovat ženy do veřejného života. Cesta žen ke vědě nebyla jednoduchá a nezávisela vždy jen na jejich přáních a schopnostech. Důležitá byla i politická a společenská situace a v neposlední řadě boj se společenskými předsudky.

Do té doby se ženám tolerovala práce ve prospěch potřebných formou „poklidné“ charity. Žena vybrala nepotřebný textil a dohlédla, aby ho služka odnesla na patřičná místa. Ty aktivnější se zapojily do různých církevních bratrstev a plánovaly společné podělování potřebných. Jak rostl pokrok ve vědě, technice a umění, šířily se informace a dostávaly se i k ženám, z nichž mnohé se nechtěly spokojit jen s odvěkým údělem manželky a matky. A některé byly dokonce existenčními podmínkami nuceny hledat si zaměstnání, které by jim zajistilo alespoň životní minimum. Možností nebylo mnoho. Žena ze střední vrstvy, o které mluvíme, mohla přijmout místo společ-

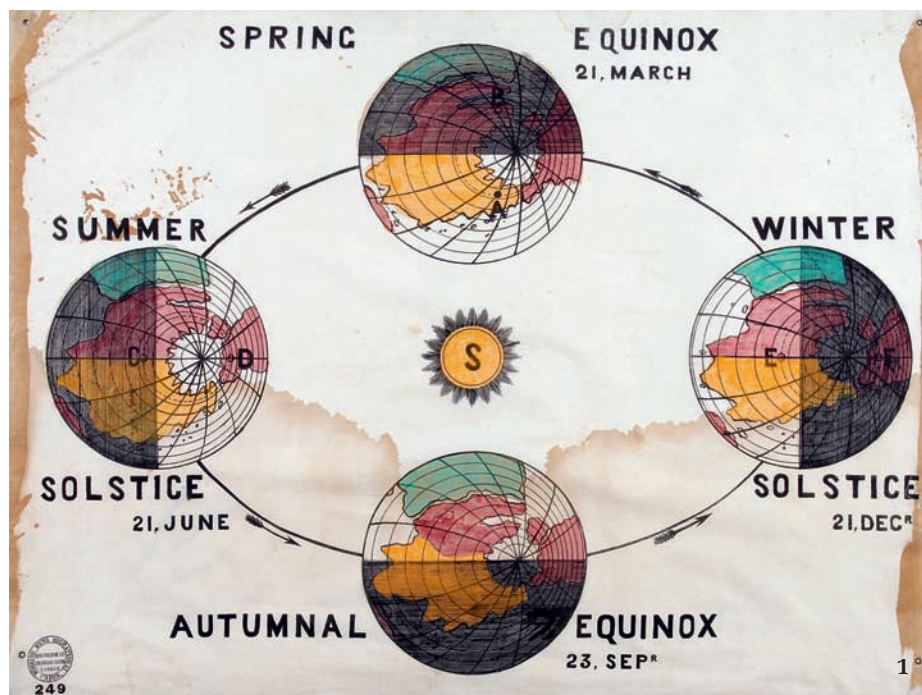
nice, nebo vychovatelky, ale nabídka značně převyšovala poptávku. Navíc vyrůstala generace dívek, které od svých bratrů slyšely o nových objevech a toužily po vyšším vzdělání. To pro ně však nebylo dostupné. Řešením byl učitelský ústav, ale i zde ženám chyběly patřičné znalosti a zkušenosti. Nebyla to jen snaha žen o změnu situace, ale sporadicky se objevovali i osvícení muži, kteří si uvědomovali, že v ženách drímají potenciální podporovatelky a šířitelky jejich názorů.

Počátky Amerického klubu dam

Když byl 15. ledna 1865 založen v knihovně Vojty Náprstka v domě U Halánků na

Betlémském náměstí v Praze (blíže i Živa 2017, 6: 270–274) Americký klub dam, jako první ženský vzdělávací spolek v českých zemích, sešlo se „jen“ 49 paní a dívek, které našly odvahu vstoupit do domu, jehož spolumajitel měl podle dobových názorů „pošramocenou“ pověst. Vojta Náprstek se vrátil po desetiletém pobytu v exilu a vrátil se s pověstí revolucionáře, bouřliváka, Ameríkána, muže, který žil v nemanželském svazku, a hlavně byl nadále policejně sledovaný. Navíc byl dědic bohaté živnosti (pivovaru a vinopalny) a svobodný, tudíž se neslušelo, aby do jeho domu vstupovala mladá dívka bez řádného doprovodu. První přednášku prof. Františka Studničky o nových objevech v astronomii, jež zavedla podnět k založení vzdělávacího klubu, zaštitila svým renomé Karolína Světlá a obávajícím se rodičům a partnerům slíbila, že návštěvnice Náprstka ani neuvidí. Přesto mezi nimi byly dcery, které na přednášku doprovázely jejich matky, či dokonce babičky. Situace se později změnila a ženy si ověřily, že v domě U Halánků se neděje nic nepřístojného a navíc se tam mohou dovědět spoustu zajímavých věcí. I když mnohým nerozuměly a ani nemohly, přesto je vedly k přemýšlení a vytváření si vlastních názorů. Myšlenka vzdělávání pro ženy přišla v ten správný čas. Dívky končily povinnou školní docházku ve 12 letech a jen bohatí mohli svým dcerám dopřát zahraniční penzionát nebo domácího učitele. Střední společenské vrstvě Čechů, jejichž otcové byli intelektuálové, státní úředníci nebo drobní živnostníci, společenské postavení neumožňovalo jít do služby, a tak byly odkázány na matčinu přípravu k manželství. Matka je vedla k vaření, vedení domácnosti, šití prádla a výbavy a k tomu, aby byly dobrými hospodyněmi, manželkami a matkami. Našly se však dívky, jimž tato budoucnost nevyhovovala a toužily po úplně jiném společenském uplatnění.

Do Náprstkova Amerického klubu dam se jako první hlásily ženy, které již dokázaly, že se nebojí vystoupit na veřejnosti, jako byly herečky, zpěvačky nebo hudebnice. Záhy se hlásily desítky dalších dívek a žen, návštěvou klubu získaly sebevědomí a vzájemně se v odhodlání podporovaly. Největší „boj“ sváděly často s příslušníky své rodiny a přáteli, kteří vznik vzdělávacího klubu považovali za krajně podezřelý a nevhodný. I přes odsudky veřejnosti měl Americký klub dam ke konci prvního roku činnosti více než sto členek. Tvořily pestrou společnost všech věkových i společenských vrstev. Byly zde ženy se šlechtickými tituly, dcery známých politiků, umělkyně i ženy z chudých poměrů. Mnohé toužily po vzdělání a po informacích, které by jim umožnily zlepšit společenské postavení, případně získat předpoklady pro přijetí do důstojného zaměstnání, nebo se jen chtěly na chvíli zbavit rodinného dozoru. Chtěly se vzdělávat, ale nejdříve se musely naučit s informacemi pracovat a správně je vyhodnotit. To nebylo samozřejmě a většině posloužily malé notýsky s tužkou, jež dostaly od Náprstka, aby si mohly z přednášek dělat výpisky. Některé se pak doma k textům vracely, přepisovaly je a následně vyhledávaly v Náprstkově knihovně potřebnou literaturu. Knihovnu Náprstek budoval od příjezdu z exilu a pa-

- 1 Střídání ročních období na zeměkouli. Didaktickou tabuli pro přednášky zakoupil Vojta Náprstek v Londýně. Anglie, 1862
- 2 Anna Bayerová (1852–1924)
- 3 Bohuslava Kecková (1854–1911)
- 4 Ludmila Křížková Šimáčková (1844–1879)
- 5 Klementina Hanušová (1845–1918)
- 6 Sluneční soustava – didaktická tabule. Anglie, 1862

třila k nejlépe zásobeným soukromým knihovnám své doby. Raritou bylo, že zahrnovala nejen knihy a časopisy, ale i obrazové dokumenty a materiály, které Náprstek sbíral od Čechů žijících nebo pracujících po celém světě. Členky měly vyhrazeny ke studiu hodiny dvakrát týdně tak, aby měly jistotu, že se v knihovně nesetkají s žádným mužem. František Studnička později ve své knize *Až na konec světa!*, s podtitulem *Hvězdářské hovory zábavné* (1895), na počátky klubu vzpomínal: „15. ledna 1865 sešlo se zde poprvé přes 40 českých dívek a žen, vynikajících srdcem i duchem, mezi nimi též vzácná paní Augusta Braunerová s Havlíčkovou Zdeňkou, aby tu naslouchaly povznášejícím výkladům astrognostickým, na něž následovalo ještě 6 dalších přednášek podobných o stelárním a planetárním hvězdářství.“ Podle dalšího svědectví Náprstek ověsil zdi knihovny názornými obrazy hvězdného nebe i různých nebeských úkazů, aby návštěvnice mohly tématu lépe porozumět (obr. 1 a 6). Proč zvolil pro dámy právě toto téma, se asi nedozvíme, ale jisté je, že vzbudilo velký zájem, který se pak rozrostl na další vědní obory.

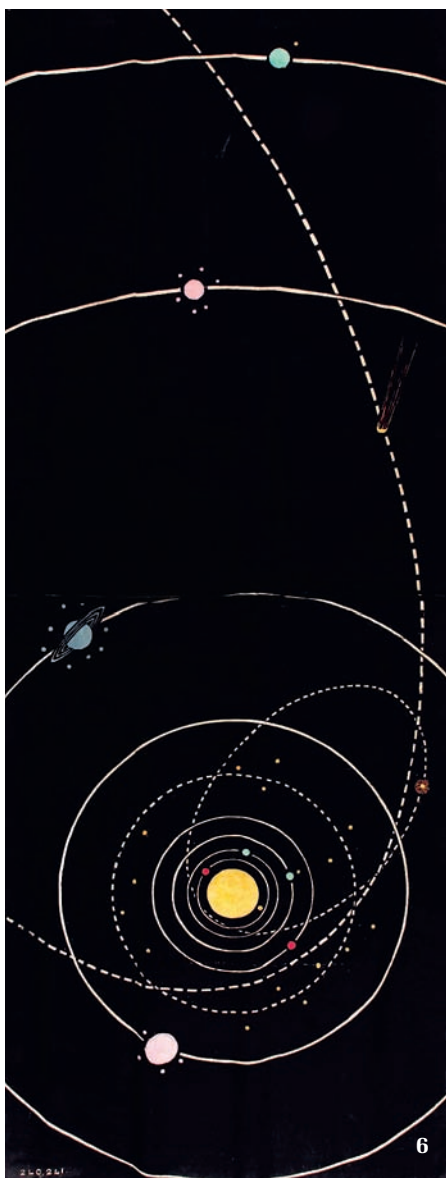
Zcela mimořádné postavení měly dvě statečné členky, které se v klubu seznámily a obě se rozhodly pro studium medicíny. To bylo na českých školách nemožné, a tak si zvolily studium ve Švýcarsku. MUDr. Anna Bayerová (1852–1924, obr. 2) vystudovala v Bernu. Jako praktická lékařka působila ve Švýcarsku, Anglii i v Německu, až se nakonec od 70. let stala lékařkou v sarajevské nemocnici. Celý život zůstala v kontaktu s klubem a získávala pro Náprstka i své družky nejrůznější informace. K nejrozsáhlejším patřily ty o kremaci. Náprstek byl velký příznivec pohřbu žehem, ale v Rakousku-Uhersku byla kremace katolickou církví zakázána, a jen samotný hovor na toto téma byl ve společnosti krajně nevhod-

ný. Anna Bayerová sehnala Náprstkovu několik letáků o krematoriích i literaturu, která značně rozšířila jeho kuriózní sbírku. Všímal si ale i jiných témat, např. ženského cestování. V zahraničí již Angličanky nebo Američanky běžně samy cestovaly, ale společenský kodex v Rakousku-Uhersku samostatně cestující ženy odsuzoval. Své příspěvky o cestování publikovala i v pražském časopise *Ženské listy*.

Podobně také MUDr. Bohuslava Kecková (1854–1911, obr. 3) odešla po studiích

v Curychu na Balkán, kde působila nejen jako ženská lékařka, ale i jako žena šířící osvětu v oblasti hygieny a soukromá učitelka. Její příspěvky v *Ženských listech* seznamovaly poprvé se situací v muslimských domácnostech, kam se B. Kecková dostala jako první křesťanská lékařka.

Obě zmiňované členky byly výjimkami, které si daly vysoké cíle a také je splnily. Většina členek Amerického klubu dam ale měla cíle podstatně menší a přizpůsobené jejich naturelu i možnostem.

Od šicího stroje k pěstování květin

Postavení lékařek a slavných zahraničních žen bylo velmi inspirující a vedlo např. Ludmilu Křížkovou Šimáčkovou (1844 až 1879, obr. 4) k sestavení přednášek pro ostatní členky, ale nakonec i k vydání publikace s názvem *Vynikající ženy mimo kruh rodinný* (1872). Dostupné prameny nebyly autorce k dispozici v českém jazyce, tak se začala učit anglicky, aby si potřebnou literaturu mohla sama přeložit. Tato všestranně nadaná žena se navíc nadchla technickou novinkou – šicím strojem. Absolvovala u americké firmy Wheeler a Wilson školení ve Vídni a s Náprstkovou pomocí si otevřela v Praze jako první dealerka obchod (obr. 7). Předčasná smrt však ukončila život dcery domovnice a pivovarského dělníka, která nedbala na společenskou konvence a dokázala uspět i v technickém oboru.

Odvahu jít si za svým snem ukázala také Ludmila Bozděchová (1848–1924), které učaroval telegraf. Soukromě vystudovala telegrafický kurz, ale i když se umístila lépe než její spolužáci, nemohla být přijata k poště, protože to nedovoloval úřední předpis. Po několikanásobném odmítnutí se rozhodla k zásadnímu kroku, a sice zažádala o osobní audienci u císaře. Získat tuto možnost nebylo naprosto běžné a neobešlo se bez přímluv několika vlivných mužů, jejichž matky nebo přítelkyně byly členkami Amerického klubu dam. Dne 17. června 1871 stanula L. Bozděchová před císařem Františkem Josefem I. a podpořena demografickými statistikami od V. Náprstka, které dokazovaly, že v monarchii je mnohem více žen než mužů, a tudíž je nezbytné vytvářet pro ženy adekvátní zaměstnání, přednesla žádost, aby ženy mohly nastoupit ke státní poště. Bylo známé, že císař po většinou nakloněn prosbám sirotků po svých vojácích, což byl i případ Bozděchové. Císař jí slíbil, že se poradí s ministry,

a pokud budou souhlasit, situace se změní. Tak se také stalo a 1. ledna 1872 nastoupilo několik žen ve Vídni a Praze ke státní službě telegrafní a poštovní. Bozděchová dosáhla svého cíle, ale finanční ohodnocení bylo tak nízké, že se po pěti letech, opět na radu V. Náprstka, stala soukromou sekretářkou Emila Holuba, aby se pak po 15 letech vrátila opět k poště.

Se jménem Emila Holuba se pojí i jméno jeho snoubenky Berty Novákové (1852 až 1935, obr. 8), dcery bohatého pražského zlatníka. Z lásky ke snoubenci se zabývala tříděním afrických sbírek, které Holub během první cesty posílal do Náprstkova domu. Naučila se s nimi zacházet, dokonce zvládla preparovat drobné zoologické exponáty. Je pravda, že každá hospodyně musela umět připravovat v kuchyni ryby, drůbež a divočinu, které se na trh dodávaly vcelku. Vyvržením vnitřností se většinou vnovala sama hospodyně nebo služka. Taková práce se běžně deční nesvědčovala a Berta se jí věnovala opravdu z velké lásky a za opovržení svých vrstevnic. O to horší situace nastala, když se E. Holub svého slibu zřekl a pod nátlakem snoubenčiny rodiny a veřejného mínění uprchl do Vídně – do Prahy napříště přijížděl jen na krátké návštěvy. Nechutná aféra zničila pověst i Bertě, která se provdala „jen“ za majitele obchodu s uhlím.

V druhé polovině 19. století se začínají mladé ženy prosazovat i v popularizační literatuře. V době, kdy byl problém získat vhodné informace a prameny, je třeba zapálené autorky obdivovat. Přestože jejich práce vycházely ze starších vzorů, posouvaly poznání dopředu. Zde je třeba zmínit např. novátorské práce Klementiny Hanušové (1845–1918, obr. 5 a na 2. str. obálky), která se zabývala tělocvikem pro dívky a především pak formulovala ortopedické nápravné cviky pro dívky s vadným držetím těla. Jako spolupracovnice Miroslava Tyrše stála u počátků pravidelného dívčího tělocviku, byla první cvičitelkou pro učitele a také autorkou odborných publikací, vycházejících především z její praxe. I ona musela mít alespoň základní lékařské znalosti. Žena, která pravidelně cvičí v kalhotkách a ví, co se děje v lidském těle se svaly a šlachami při cvičení, byla v očích odsuzující společnosti minimálně podivínkou.

Podrobné studium, které vyžadovalo speciální ověřování a pokusy, se týkalo např. i autorek kuchařek a rádců pro hospodyňky. Jmenujme Františku Hansgirkovou (1823–1871), autorku Průvodce dívky a budoucí hospodyně (1869). Kniha kromě receptů přináší návody na výrobu domácích lepidel, masť, leštidel, mýdla, inkoustů a mimo jiné i podmínky pro chov včel nebo bource morušového. V kapitole o hedvábnictví podává poměrně obsáhlou historii tohoto oboru, která podrobnostmi přesahuje rámec běžné kuchařky či rádcy. Podobně novátorská je kapitola o ošetřování květin. Pěstovat doma květiny nebylo běžné, naopak. Ještě v 50. letech 19. století česká společnost odsuzovala Boženu Němcovou za to, že pěstuje doma květiny a chová psa. Bylo to považováno za „panské móresy“, které se neslučovaly s postavením chudé spisovatelky. Od 80. let pak přišly členky Amerického klubu dam

s několikaletým projektem propagovat pěstování květin v domácnosti zaměřeným na školní děti a květináře s rostlinami jim zdarma rozdávaly (obr. 9).

I když většina členek Amerického klubu dam toužila po vzdělání a společenském uplatnění, našly se zvláště starší dámy, které všechny novoty přijímaly jen těžce. Zde je dobré připomenout vzpomínku Elišky Krásnohorské, kdy jí na křižovatce u Národního divadla jiná členka, paní Perlovfová, nedbajíc provozu, lála za to, že založila první dívčí gymnázium (nazývané Minerva) ve střední Evropě: „Musím Vás napomenout, slečno! Měla jsem Vás za dobrosrdečnou, spravedlivou a za přítelkyni učitelek, ale teď, když jste si k hanbě a škodě učitelek vymyslela tu čertovinu, přivoláváte na sebe trest, a Bůh Vás musí trestat, i budete potrestána, dočkáme se toho, však uvidíte.“ I když to byla matka varšavského profesora a dvou dcer učitelky, její prorocství se nenaplnilo.

Uvedla jsem jen malou ukázkou medailonů paní a dívek, které začínaly se zálibami neobvyklými na jejich dobu a pomáhaly narušovat vžitě předsudky. Ačkoli je většina jmen dnes zapomenuta, jejich nositelky otevíraly cestu dalším, po vědění bažícím, které již začínaly na přelomu 20. století pronikat do opravdové vědy.

Doplním svědectví mé babičky (narozené r. 1902), jež se jako absolventka Minerovy setkala s tím, že dívčí maturita byla pro většinu mladých mužů překážkou k navázání známosti. A ruku na srdce, nemáme ještě někde zasuty pozůstatky nesmyslných předsudků?

Další osudy neznámých žen naleznete na výstavě Vlastním hlasem, otevřené od května 2019 v Národním muzeu – Náprstkovo muzeu v Praze.

7 Reklamní plakát Ludmily Šimáčkové na prodej šicích strojů.

Praha, 70. léta 19. století

8 Berta Nováková (1852–1935)

9 Rozdělování květin školními dětem v domě U Halánků. Praha, 1891.

Foto J. Mulač. Snímky ze sbírek, archivu a knižního fondu Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur